

- уголового судопроизводства [Текст]: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / А. И. Глушков – М. : ВНИИ МВД РФ, 2003. – 56 с.
26. Соколов А. О. О дознании и розыске [Текст] / А. О. Соколов // Журнал гражданского и уголовного права. – 1890. – Кн. 9. – С. 9-10; Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 2-е. – Т. XLVI. – Отд. 1-е 1871. – СПб., 1874. – С. 591-594. – № 49615. 27. Свод законов Российской империи: Продолжение 1912 года. – Ч. 3. – Статьи к томам III и IV. – СПб., 1913. – 21 с.
28. Уголовно-процессуальное законодательство СССР и союзных республик [Текст]: Сборник (Основные законодательные акты) / под ред. проф. Д. С. Карева [сост. Г. К. Большакова, Е. М. Ворожейник, Л. А. Дмитриева и др.] – М. : Гос. изд-во юридической литературы, 1957. – 463 с.

В данной статье рассматриваются основные пути формирования и развития института уголовного розыска в контексте раскрытия и расследования нераскрытых преступлений.

In the article basic ways of forming and development of institute of criminal search in the context of opening and investigation of the unexposed crimes are examined.

Стаття надійшла до редколегії 04.10.2012

УДК: 316.61:32(38)+316.61:34(38)

Вдовичин І. Я., Львівська комерційна академія

РЕАЛІЗАЦІЯ СВОБОДИ ОСОБИ В СТАРОДАВНІЙ ГРЕЦІЇ (ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ІДЕЇ І ДЕРЖАВНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ)

Досліджується взаємозв'язок державно-політичної практики та теоретичного дискурсу Стародавньої Греції в утвердженні ідеї свободи особи. Показано потребу реалізації свободи через дотримання процедур, які гарантують стабільність демократії.

Історичний досвід Стародавньої Греції цінний перш за все тим, що він акумулював в собі достатньо розвинену політико-правову думку і значну державно-правову практику, які залишаються актуальними і у сьогоденні. К. Ясперс писав «Заходу відома ідея політичної свободи. У Греції – щоправда короткочасно – існувала свобода, яка не виникла більше ніде. Співдружність вільних людей вистояла під натиском

універсальної деспотії, тотальної організації, що облагоденщувала народи. Тим самим поліс заклав основи всього західного усвідомлення свободи – як реальність свободи, так і її ідеї» [30, с. 85].

Напевне неможливо навіть окреслити коло публікацій, які в тій чи іншій мірі відносяться до даної теми і тому звернемо увагу тільки на окремі, які є найбільше доступні і широкоживані: [2; 3; 6; 8; 13; 14; 15; 19; 20; 25; 28; 29; 30].

Та все ж в них, на наш погляд, недостатньо надається уваги означеній проблемі – взаємозв'язку свободи особи та інституційних механізмів її реалізації та ролі тогочасної політико-правової думки у цьому процесі.

Політико-правова думка Стародавньої Греції явище надзвичайно багате і ми зупинимось на тих підходах, які особливо рельєфно змальовують основні розбіжності. На наш погляд, найбільш суттєві відмінності (і власне із означеної нами проблеми) пролягали між софістами, лінією Сократа – Платона, та Аристотелем. Характерно, що ці визначні мислителі (Протагор, Сократ, Платон, Аристотель), які представляли відмінні підходи до розуміння меж свободи особи і меж владних повноважень інституційних механізмів держави, з'явилися якраз в класичний період грецької демократії. Вже це виявило безпосередній зв'язок політичної свободи із свободою особи, яка могла самореалізовуватись як громадянин, індивідуалізована особистість, мислитель, митець, підприємець. Софісти прагнули піднести індивідуальну людину і людину загалом, водночас окреслювали межі її претензій на здатність визначити і запроваджувати ідеальний політичний устрій, ідеальний правовий порядок, ідеальний соціальний лад і загалом ставили під сумнів існування абстрактно-ідеального. Чи не вперше в історії людської думки предметом обговорення стало людське знання, і що є критерієм істини. Софіст Протагор давав таку відповідь: «Міра усіх речей – людина, існуючих, що вони існують, а неіснуючих що вони не існують» [17, с. 94]. Пізнання і судження про речі, на думку Протагора, тому і можливі, що загалом існує людина (з її відчуттями і свідомістю) як справжня міра відносного і мінливого буття цих речей. Ця універсальна людська основа пізнання є глибинною причиною причетності до пізнання усіх окремих людей. Таким чином не слушно вважати мірою усіх речей людину загалом і водночас приписувати нахил до пізнання лише окремим, обраним людям і заперечувати таку здатність у більшості людей. І ці чесноти не вроджені якості, їх слід виховувати. Російський дослідник З. Малахов слушно зауважує: «Ціннісний стан людини загалом позитивний, оскільки він свідчить про визнання нею можливості

свого існування як людини. Людина існує у сіті як цінності» [15, с. 182]. Якщо Сократ критикував афінські демократичні порядки за участь в управлінні полісними справами демосу, то Протагор, навпаки, вважав таке становище справедливим, тому що, афіняни на його думку, достатньо свідомі необхідності громадянських чеснот. Чесноти, необхідні у справах домашніх і державних, можна набути старанням і навчанням. Якраз тому, що чесноти, справа набути, і має сенс покарання злочинців. На думку Протагора, основний сенс покарання полягає у тому, щоб не здійснювала злочину ні ця людина, ні інша, бачачи це покарання [17, с. 98].

Софісти розуміли суперечливий характер взаємовідносин між людьми та не намагались їх ліквідувати шляхом творення безконфліктного суспільства. Виникаючи із взаємодії людських почуттів і певних інтересів, пізнання і уявлення окремих індивідів можуть суттєво різнитись. Так, наприклад, хвороба для хворого – зло, для лікаря – добро, і обидві думки однаково правильні. Доброчесність же, про яку так багато сперечаються філософи, Протагором розглядається як найкращий (моральний) стан, що приводить людину до діяльності [12, с. 158]. Власне діяльнісний критерій оцінки особи є характерною рисою європейського розуміння свободи. Через діяння реалізує людина свою свободу, визначає її межі, руйнує свободу чи забезпечує умови для її втілення не як інтелектуальної абстрактної конструкції а щоденної практики буття конкретного індивіда. Поняття «тиранія» чи «демократія» можуть набувати цілком протилежних значень. Зміст надає державно-правова практика. Без свободи особистості і політичної людина не може забезпечити свого матеріального і духовного буття, без свободи не може вижити конкретний індивід і спільнота, або в кращому випадку вони деградують, сходять на примітивніше рівні соціальних зв'язків. Розуміння дієвого характеру свободи політико-правовою думкою Стародавньої Греції перегукується з ідеями Е. Фромма: «Єдиний критерій реалізації свободи – активна участь індивіда у визначенні власної долі і житті суспільства не тільки формальним актом голосування, але і власною щоденною діяльністю, своєю працею. Своїми відносинами з іншими людьми. Сучасна політична демократія – якщо вона обмежена виключно політичною сферою – не в стані подолати наслідки економічної малості середнього індивіда» [28, с. 227]. На підтвердження такого підходу нагадаємо промову Перікла над могилою афінських воїнів, в якій він наголошує що основою буття Афін є свобода і повага до закону: «У нашій державі ми живемо вільно і в повсякденному житті уникаємо взаємних підозр: ми не почуваємо ворожості до сусіда, якщо він у своїй поведінці

керується особистими нахилами, ми не кидаємо на нього похмурих поглядів, які неприємні, хоч і нешкідливі. Тим часом як наші особисті взаємини не обмежені, наше громадське просякнуто духом шанування; ми шануємо владу і не порушуємо законів, надто тих, які встановлено на захист скривджених, а також законів неписаних, порушення яких усі вважають негідним» [24, с. 45].

Аналізуючи політико-правову думку Стародавньої Греції дослідники переважно роблять наголос на творах тогочасних мислителів і недостатньо звертають увагу на сучасну їм політико-правову практику. Стародавній грек відчував себе достатньо вільним щоб мати власну думку з багатьох аспектів державного, духовного, економічного життя, як власного полісу, так і Греції загалом. Крім того, він мав вагомі підстави вважати власні думки і власну діяльність, у тому числі законодавчу, не волянням у пустелі. Життя його не було комфортним і безпечним, але він цінував можливість визначати напрямки цього життя, у тому числі і шляхом вдосконалення державно-правових інститутів. Що характерно, розквіт софістики відноситься до найбільш динамічного періоду політичного і культурного життя Афін. Згодом формуються напрями політико-правової думки, які вже не мали тієї впевненості у спроможності людини самостійно обирати і змінювати долю (власну і держави), як і ті інтерпретації софізму, що дали підставу для звиклого для нас іронічного вживання слів – софіст, софізм. Софісти вважали конфліктність державно-правового буття природним станом, обумовленим природою людського «Я». У свою чергу їх критики прагнули теоретичними концепціями згармонізувати ці суперечності, пропонували методи державно-правової організації суспільства базовані на відношенні до людини як до створіння що не має право на свободу вибору, тому що самостійно діючи вона неминуче собі нашкодить. або ні. Концепції, що виходять з сумнівів щодо свободи особи виникають у передкризовий і кризовий період розвитку грецького полісу. Складним є характер причинно-наслідкових зв'язків політико-правової теорії і практики, але він незаперечно існує, як в минулому, так і тепер.

У Стародавній Греції виникла якісно нова, порівняно зі східною деспотією модель суспільного розвитку. Особливе місце тут належить реформам архонта Солона (594 р. до н. е.). У ті часи єдиним відомим способом боротьби з політичним та соціальним безладдям була концентрація влади. Солон вчинив інакше: він досяг того ж самого (тобто уникнув загрози заворушень) шляхом розподілу різних влад, які існували в полісі, між різними групами. Він надав простому людові стільки впливу, скільки той здатен був, на його думку, використати розумно (на користь усіх), в міру, без «надлишку», з тим,

щоб держава могла уникнути деспотичного правління. Найбідніші прошарки були звільнені від прямих податків, але не могли посідати державних посад. І цілком слушним є твердження, що ця ідея, зрештою радикально змінила уявлення про владу, додавши до неї відповідальність і то в конкретних, реальних, правових вимірах [25, с. 84]. Ще одним важливим кроком на шляху вдосконалення інституційного механізму афінського полісу стали реформи Клісфена (509 р. до н. е.). Клісфен запровадив територіальний поділ населення і створив єдину структуру політичної організації держави з єдиними громадянськими правами, незалежно від майнового становища, роду занять і місцеперебування. Подальша демократизація державного ладу Афін відбулася у V ст. до н. е., після завершення греко-перських війн. Громадяни, які не скільки своєю зброєю, скільки громадянською свідомістю врятували паростки європейської цивілізації від встановлення деспотії, домоглися усунення від влади консервативної партії аристократів і достатньої повної політичної участі в державних справах. Це призвело до того, що, починаючи з другої половини V і кінця IV ст. до н. е., демократія в Афінах досягла найбільшого розквіту. То був класичний період її функціонування. Широка виборність, включаючи жеребкування, гласність, відкритість рішень, що приймалися і постійний нагляд за діяльністю адміністрації – все це перешкождало виникненню в Афінах бюрократії. Колегіальні посади переважали над одноосібними. Багато питань вирішувались колективно, а між різними посадовими особами, як правило не було ієрархічного підпорядкування. Усі посадові особи по завершенню терміну служби повинні були давати звіт про свою діяльність, в тому числі і про фінансово-розпорядчу. Посадові звіти приймалися спеціальною колегією, а потім перевірялись судом і затверджувались ним. До затвердження звіту громадянин, що займав посаду, не міг бути обраним на іншу посаду, виїхати за кордон, а також не мав права розпоряджатися власним майном. Ще одним етапом державно-правових реформ стало правління Перікла. Головним їх елементом було запровадження грошової нагороди членам Ради, війську і флоту, плати присяжним за участь у засіданнях гелієї. Все це забезпечувало широку участь громадян в управлінні державою [21, с. 38]. Хоча можна стверджувати, що запровадження оплати за виконання громадських обов'язків за службу, у подальшій історичній перспективі, коли Афіни не могли вже собі дозволити такі фінансові витрати, теж частково сприяли занепаду афінської демократії.

Паралельно з цими інституційними і процесуальними змінами йшло формування різноманітних політико-правових доктрин. Незаперечним фактом залишається, те що більшість грецьких

мислителів творила в класичний період грецької демократії. Зацікавлення державно-правовою проблематикою стимулювалось переконанням у значущості ролі окремого індивіда, його особистих якостей і талантів. Вільна особа залишалась для них основним чинником політичного і духовного життя. Проблема полягала у суттєво відмінному трактуванні свободи особи і меж державної влади, ролі свободи у життєздатності суспільства. Сократ, незважаючи на гостру полеміку з софістами, отримав ґрунтовну філософську освіту власне у софістів. Щодо держави, належної їй влади, софісти висували ідею як її історичного характеру так і ідею природного права. Софіст Алкідамант стверджував, що «бог створив усіх рівними, природа нікого не зробила рабом» [12, с. 159]. Держава і закони розглядались як результат договору, а демократія – як організований захист бідних і слабких проти замахів на їх права з боку сильних і багатих. Про інтелектуально-спонукаючу роль демократії свідчить приклад Сократа, людини із скромним достатком, яка і посаду притана обіймала і могла займатися тонкими і складними питаннями науки і філософії. Водночас, сам Сократ, незважаючи на увесь раціоналізм своїх поглядів, виразно не усвідомлював цього безпосереднього зв'язку, напевне тому, що він наявний державно-правовий устрій (демократію) сприймав як річ звичну і мало вразливу, а її недоліки його щиро турбували. Не слід робити категоричних висновків, якими власне були ідеї Сократа щодо політичної та громадської діяльності. Та смисл ототожнення доброчесності зі знаннями, характерний для Сократа, його міркування про те, що управляти державою повинні не всі, а люди «знаючі», «умілі», «кращі», тобто аристократи, все ж були спрямовані проти основних принципів афінської демократії. Серед друзів Сократа було багато прихильників олігархії. Він був відвертим критиком цієї демократії з її припущенням, що будь-яка людина може обіймати будь-яку посаду. Згідно сократівській концепції, громадянин і поліс нерівноправні, як наприклад, не рівні в своїх правах батько і син, господар і підлегла їй особа. Сократ розвиває своєрідну патерналістську версію договірних зв'язків громадянина і держави, згідно якої Батьківщина і Закони – вище і дорожче батька і матері; саме вони є для громадянина вищими батьками, вихователями і повелителями [17, с. 132]. Отже, цілком ймовірно, що якась значна частина політичних принципів, розвинутих у «Державі», насправді належала Сократу і була безпосередньо запозичена Платоном і є наслідком впливу і подальшого розвитку сократівського переконання, що доброчесність, не виключаючи і політичну доброчесність, – це знання. Такий підхід містив у собі надзвичайно широкі можливості

для інтерпретації, в тому числі і для апологетики «відкритого» суспільства, тому що проблема загального політичного блага була проблемою розумного нормативного впорядкування поведінки людей. Запорука успіху політика, стверджував Сократ, – у розвитку людської думки [25, с. 88]. Для удосконалення суспільних політичних відносин необхідне панування розуму над свавільною владою. «Мудреці вчать, Каллікл, що небо і землю, богів і людей об'єднують спілкування, дружба, порядність, стриманість, справедливість, по цій причині вони і називають наш Всесвіт «порядком» («космосом»), а не «безпорядком», товаришу мій, і не «безчинством». Ти ж, мені здається, цього в розрахунок зовсім не береш, незважаючи на усю свою мудрість, ти не зауважуєш. Як багато значить і між богів, і між людей рівність. Я маю на увазі геометричну рівність, – думаєш, що нібито треба прагнути до переваги над іншими людьми» [17, с. 134]. Але як визначати цих кращих, і як визначити це благо? Цілком можливо, що це вузлова проблем політико-правової теорії і державно-правової практики, яка і визначає реальне співвідношення між свободою особи і повноваженнями владних інститутів. Сократ не дає однозначної відповіді на поставлені питання, але схиляється до сумніватись у здатності переважної більшості громадян Афін брати участь у вирішенні державних справ, у виборі власної долі. Недосконалість інституційних механізмів афінської демократії (хоча прагнення створити досконалі переважно загрожує ще більшими соціальними потрясіннями), дійсно не завжди давала можливість приймати зважені рішення, покликане забезпечити стабільне існування полісу. Маючи перед собою доти не бачений феномен індивідуальної і політичної свободи, який дозволив афінським громадянам витворити якісно новий стан державно-правового життя, все ж не позбавлений вад, характерних і для сучасної демократії. Основна проблема полягала в абсолютизації волі народу, жорстко не обмеженого як протипагою законом, певними інституційними механізмами та недооцінюванні необхідності існування певної межі свободи особи, яка непідвладна і полісу. Все це яскраво виявилось у судовому процесі над Сократом. Це не була розправа, рішення суду не було наперед визначеним, та воно було обумовлене як позицією Сократа, так і названими вище обставинами, суд занадто співпадав із настроєм народу, а пропонувався Сократом варіант політичних інститутів робив би його залежним від настроїв небагатьох і суть справи не змінював.

В афінському політичному устроєві Платона найбільше обурювала «непомірна свобода демосу». В Афінах, на думку Платона, свобода досягла такої міри, що навіть собаки, коні і

віслюки, сповнені свободи, відмовляються коритися людині [12, с. 171]. Платон вважав що в афінській державі немає відмінності між вільним і рабом, громадянином та іноземцем, учнями і вчителями, старими і молодими. Для того щоб привести державний лад Афін у відповідність з вищими ідеалами справедливості він висунув проект ідеального суспільства. На чолі держави повинні стояти справедливі і розумні люди, філософи. Вони не мають ні власності, ні сім'ї, які породжують пожадливість, егоїзм і ослаблюють єдину волю спільноти. «Насамперед ніхто не повинен мати жодної приватної власності, якщо це не викликане крайньою необхідністю. Потім нікому не дозволено володіти такою оселею чи коморою, куди б не мав доступу кожен, хто того забажав би» [19, с. 105]. Ці правителі живуть спільно, не мають тривог і турбот матеріального життя. Насправді як доводить уся політична практика Афінського полісу, власне складність буття населення стародавньої Греції спонукала до творення нових прийомів господарювання, пошуків кращого державно-правового устрою, і ця складність стимулювала творчі пошуки, які вилились у величезну культурну спадщину. Світ не можна запрограмувати, точніше запрограмувати його можна, але результат буде однозначно не той що очікують. Спільнота деградує. Про це нагадує і українська дослідниця О. Білокурська, посилаючись на застереження Б. Чичеріна, що держава може забезпечити тотальну фактичну рівність лише одним шляхом – ціною абсолютно немислимого всезагального знищення свободи [6, с. 167]. Приклад Спарти, який надихав Платона насправді повинен був його відлякувати. Добре творити візії утопічного суспільства, користуючись духовною свободою, надбаннями політичного і економічного життя демократичного суспільства, яке може сприйняти твою інакшість. Власне інтелектуали чи не найбільше докладаються до обмеження свободи особи, вважаючи людину, в багатьох випадках обґрунтовано, нездатною самостійно робити вибір, відповідно було б краще, на думку багатьох з них, ситуацію вибору взагалі відмінити. Так, Платону стосунки між правлячими колами і підданими уявлялись як стосунки між освіченими людьми і невігласами. «Наші правителі, певно, будуть змушені досить часто вдаватися до брехні і обдурювання задля користі своїх підлеглих» [19, с. 151]. Пропонуючи таку модель суспільного життя, при якому індивіду у переважній більшості перетворювався у майже абсолютно контрольовану істоту, позбавлену права на власне судження, навіть на власне інтимне життя «найкращі чоловіки зазвичай мають сходитися із найкращими жінками, а найгірші, навпаки, із найгіршими, і то якомога рідше; жінок слід виховувати, а дітей найгірших – ні, оскільки стадо в нас має

бути справді бездоганним. Але про це ніхто не повинен знати, окрім самих правителів, оскільки загін охоронців у нас має бути вільним від заколотів і внутрішніх міжусобиць» [19, с. 151].

Платон свідомо чи несвідомо став чи не основним ідеологом боротьби проти «відкритого суспільства». Фактично його підхід заперечував егалітаризм, індивідуалізм, віру у розум і любов до свободи. Цілком очевидно що він не міг вповні передбачати наслідків своїх інтелектуальних пошуків. Ми, на жаль, вже позбавлені можливості посилатись на незнання. Ми вже на гіркому історичному досвіді можемо стверджувати: «Що дужче ми будемо прагнути повернути героїчну добу трибалізму, то певніше ми скотимось до інквізиції, таємної поліції та романтизованого гангстеризму» [20, с. 225].

У свою чергу учень Платона, Аристотель намагався згладити ці крайнощі. Для нього вагомим фактором була дійсність, з якою слід узгоджувати практику державного життя. Перш за все поставив під сумнів доречність усупільнення майна: «Ми бачимо, що ті, хто користується спільним майном, сваряться між собою, незгірше ніж ті, хто володіє власністю. Тож було б справедливо не лише вказувати на те, скільки зла зникне, коли власність стане спільною, але й скільки доброго щезне при цьому. Здається, саме життя за таких умов буде неможливе» [4, с. 41]. За кращу форму правління Аристотель вважав ту, що базована на конституційних засадах, а не деспотичну, чи це буде правління освіченого царя-філософа чи демосу. Тому він з самого початку дотримувався думки що над усім повинен стояти закон і тільки закон: «Адже там, де відсутня влада закону, немає місця і для певної форми державного устрою. Закон же повинен панувати над усім. Урядовцям, народному зібранню чи народові треба доручити розгляд часткових питань» [4, с. 108]. Найкращою формою держави Аристотель вважає політію. В політії править більшість в інтересах загального блага. Таким чином, в політії досягається поєднання інтересів заможні і бідних, порядку і свободи, що в найбільш повному сенсі відповідає сенсові держави як політичного об'єднання. Роль здатності до співжиття за певними правилами стає визначальною як для долі окремого індивіда так і політичної спільноти загалом. Для людини неможливо уникнути буття, чи то в інституційному, чи то в морально-духовному сенсі, яке повністю виходить за межі суспільства. Аристотель категорично наголошував «Хто не здатен до об'єднання або, вважає себе особою самодостатньою, не відчуває потреби ні в чому, не становить собою частини держави, – той є або тварина, або божество» [4, с. 17]. Також він на загрозах, що йдуть тій же спільноті і особі від абсолютизації ідеї єдності. Людина повинна

зберігати своє право на індивідуальність: «Треба визнати, що єдність у державі повинна бути відносною, а не абсолютною. Так само і щодо сім'ї; коли ця єдність зайде дуже далеко, то держава зникне» [4, с. 41]. Очевидно, що захист свободи можливий тільки при поєднанні багатьох факторів та визначальними є два: функціонування певного інституційного механізму, який дозволяє втілювати індивідуальне прагнення до свободи та наявність свідомих своїх прав і обов'язків громадян. На певний період в Стародавній Греції, в першу чергу мова йде про Афіни цей баланс був досягнутий, нажаль він не був довготривалим і це підірвало полісну демократію. Їй однаково загрожували дві крайнощі: охлократична демократія і тиранія, які мають спільну основу – неповагу до свободи особи. Аристотель теж окреслив цю проблему, характеризуючи першу загрозу свободі особи наступним чином: ««А ще демагоги, притягаючи до суду посадових осіб, наголошують на тому, нібито судити їх повинен народ (демос). Останній охоче вислуховує їхні пропозиції, через що роль державних інституцій зводиться нанівець» [4, с. 107]. І таким чином декларативно максимально «вільний» громадянин в будь-який момент може виявитись беззахисним перед лицем емоційної стихії, нерідко вміло організованої. Свобода особи вимагає відповідальності. Власне на позбавлення громадян духу свободи і відповідальності і спрямовані усі зусилля тирана: «На них спираються усі заходи, щоб утримати владу. Їх можна звести до трьох моментів: 1) внести недовіру між громадянами; 2) позбавити їх сили; 3) довести їх до слабкодухості» [4, с. 158]. Ще у більшій мірі повинні усвідомлювати власну відповідальність громадяни у сьогоденні, на демократичне рішення яких спирається функціонування сучасних державно-правових інститутів. Застосовуючи відповідні процедурами як влада так і громадянин повинно виходити з наступних засад: «Нас створила природа, і створюючи, наділила владою змінювати світ, передбачати і планувати майбутнє. Ухвалювати далекосяжні рішення, за які ми несемо моральну відповідальність. Таки відповідальність, бо рішення потрапляють у світ природи тільки з нами» [20, с. 77]. А власне, щодо державно-правової сфери, то вірогідно, що інший підхід є просто тупиковий, бо поза прийняттям індивідом рішень, ефективно функціонуюче суспільство і не може існувати. Може занадто оптимістично, та все ж цілком вірно змальовував картину взаємообумовленості свободи особи з розквітом полісних інститутів, такий проникливий дослідник як Б. Констант: «Воля кожного мала реальний вплив, реалізація цієї волі надавала живе і постійне задоволення. В результаті цього антична людина була здатна на великі жертви задля збереження своїх політичних прав, своєї частки

участі в управлінні державою. Кожен з гордістю відчував ціну свого голосу, знаходив значне задоволення в усвідомленні своєї особистої значущості» [13, с. 100]. Не маючи тривалого досвіду функціонування демократії, афіняни ще не усвідомили потреби жорсткого обмеження її певними процедурами, і це стало чи не основною причиною доволі швидкого занепаду витвореної ними полісної демократії. «Але наданий ними урок збережеться на усі часи, бо він вчить, що правління усього народу, будучи правлінням найчисельнішого і могутнього класу, є зло того ж порядку, що і необмежена монархія, і потребує, майже з тих самих причин, інститутів, які б захищали його від самого себе і утверджували б постійну владу закону, охороняючи його від самовільних поворотів у поглядах» [2, с. 112] Ще на одну проблему, з якою зіткнулась афінська демократія вказав Б. Констан: «Загроза античній свободі полягала в тому, що люди, зайняті виключно забезпеченням розподілу суспільної влади, залишали без належної уваги особисті права і блага. Загроза сучасній свободі полягає у тому, що, будучи заклопотані користуванням особистою незалежністю і переслідуючи свої приватні інтереси, ми можемо занадто легко відмовитись від нашого права на участь в здійсненні політичної влади» [13, с. 105].

Повільно, але все ж вкорінюється думка, що ідеї про «неминучий і неперервний прогрес» радше становлять небезпеку, ніж стимулюють поступ людства. В реальності історія багатоваріантна. Протистояти тиранії будь-якого типу може тільки вільний громадянин, чия свобода забезпечується правовими і політичними інститутами. Вдосконалюючи процесуальні та інституційні механізми, покликані забезпечувати реалізацію свободи особи, слід мати на увазі, що загрозу свободі становлять як зловживання її перевагами так і надмірна опіка влади. І для XXI століття ці уроки інтелектуального та державно-правового життя Стародавньої Грецією є актуальним застереження і матеріалом для політико-правової практики.

Бібліографічний список

1. Аквінський Тома. Коментарі до Аристотелевої «Політики» / Тома Аквінський; пер. з лат. О. Кислюк. – К. : Основи, 2003. – 794 с.
2. Актон Д. История свободы в античности / Джон Актон // Полис. – 1993. – № 3. – С. 108 – 119.
3. Алексеев С. С. Философия права: История и современность. Проблемы. Тенденции. Перспективы / Сергей Сергеевич Алексеев. – М. : Изд-во НОРМА, 1998. – 329 с.
4. Аристотель. Політика / пер. з давньогр. та передм. О. Кислюча. – К. : Основи, 2000. – 239 с.
5. Асмус В. Ф. Платон / В. Ф. Асмус. – М. : Мысль, 1975. – 220 с.

6. Білокурська О. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини – головний обов’язок держави / О. Білокурська // Право України. – 2011. – № 7. – С. 166 – 174.
7. Боесі Е. де ля. Міркування про добровільне рабство / Етьєн де ля Боесі // Всесвіт. – 2000. – № 9/10. – С. 115 – 129.
8. Давыдов Ю. И. Архитип социальной теории или социология «политики» (Аристотельская типология общественных классов и их политических комбинаций) / Давыдов Ю. И // Полис. – 1993. – № 3. – С. 21-34.
9. История политических и правовых учений. Древний мир. – М. : Наука. – 1985. – 350 с.
10. Калмыков Р. Б. Анатомия свободы / Р. Б. Калмыков. – Иваново, 1995. – 24 с.
11. Кессиди Ф. Х. Сократ / Ф. Х. Кессиди. – М. : Мысль, 1988. – 220 с.
12. Колісниченко А. І. Історія держави і політико-правових вчень Стародавньої Греції та Риму: Навч. посібник / А. І. Колісниченко. – Миколаїв: Вид-во МФ НаУКМА, 2002. – 274 с.
13. Констан Б. О свободе древних в ее сравнении со свободой у современных людей / Констан Б. // Полис. – 1993. – № 2 – С. 97-106.
14. Лок Дж. Два трактата про врядування / Джон Лок ; пер. з англ. Олександр Терех, Ростислав Димерець. – К. : Основи, 2001. – 264 с.
15. Малахов З. Міф про правові цінності / З. Малахов // Право України. – 2012. – № 3. – С. 180-186.
16. Нерсесянц В. С. Платон / В. С. Нерсесянц. – М. : Юрид. лит., 1984. – 103 с.
17. Нерсесянц В. С. Политические учения Древней Греции / В. С. Нерсесянц. – М. : Наука. – 1979. – 264 с.
18. Нерсесянц В. С. Сократ / В. С. Нерсесянц; отв. ред. Л. С. Мамут. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Наука, 1987. – 190 с.
19. Платон. Держава / Пер. з давньогре. Д. Коваль. – К. : Основи. – 2000. – 355 с.
20. Поппер К. Відкрите суспільство і його вороги / К. Поппер. – К. : Основи. – 1994. – Т. 1. – 444 с.
21. Разумович Н. Н. Политическая и правовая культура. Идеи и институты Древней Греции / Н. Н. Разумович. – М. : Наука, 1989. – 240 с.
22. Розенко О. М. Свобода і примус у соціально-економічних ситуаціях / О. М. Розенко, І. В. Черненко // Філософська і соціологічна думка. – 1990. – № 3. – С. 88-101.
23. Сартр Жан-Поль. Буття і ніщо. Нарис феноменологічної онтології / Пер. з фр. В. Лях, П. Тарашук. – К. : Основи. – 2001. – 854с.
24. Себайн Дж. Г. Історія політичної думки : пер. з англ. / Джордж Г. Себайн, Томас Л. Торсон. – К. : Основи, 1997. – 838 с.

25. Скиба В. Вступ до політології: Екскурс в історію правничо-політичної думки / Скиба В., Горбатенко В., Туренко В. – К. : Основи, 1998. – 718 с.
26. Современня полития под знаком Аристотеля // Полис. – 1992. – № 5-6. – С. 4-32
27. Соловийов Е. Намордник для Левіафана (про першопочатковий та вічний сенс суворо правової норми) / Ерік Соловийов // Політична думка. – 1999. – №. 1/2. – С. 15 – 25.
28. Фромм Э. Бегство от свободы / Э/ Фромм ; пер. с англ. Г. Ф. Швейнуса; общ. ред. и послесл. П. С. Гуревича. – М. : Прогресс, 1990. – 269 с.
29. Хайек Ф. А. Пагубная самонадеянность: ошибки социализма / Ф. А. Хайек ; пер. с англ. ; под ред. У. У. Баттли. – М. : Новости, 1992. – 304 с.
30. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс; пер. с нем. – 2-е изд. – М. : Республика, 1994. – 527 с.

Исследуется взаимосвязь государственно-политической практики и теоретического дискурса Древней Греции в утверждении идей свободы личности. Показана необходимость реализации свободы придерживаясь процедур, которые гарантируют стабильность демократии.

This article examines the connection between the political practice of the state and the theoretical discourse in ancient Greece as they relate to the establishment of the idea of personal liberty. The author show the need for following a certain procedure as a way of realizing this liberty, procedures that guarantee the stability of democracy.

Стаття надійшла до редколегії 23.10.2012

УДК 82.(470).19"235.2

Глушков В. А., НУ «ОЮА»

ИНФЕРНАЛЬНАЯ МИРИАДА МАСТЕРА И МАРГАРИТЫ

В статье исследованы особенности интерпретации различных философских и религиозных учений о Боге и Дьяволе, изложенные в романе М. Булгакова «Мастер и Маргарита». Сделан вывод о том, что в основу его толкования роли Бога и Дьявола в истории человечества положено иудаистское миропонимание, представленное древними религиозными текстами.

Сатанизм является антихристианским мистико-религиозным движением. Его основная цель – отрицание христианства, библейских